

BETAKROR SHAKL VA BETAKROR MAZMUNNING JONLI BIRLIGI

Muhayyo Yo'ldosheva,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU dotsent v.b.,
filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. Mazkur maqolada she'rning badiiy tabiatini belgilovchi muhim mezonlar, xususan, shakl va mazmunning o'zaro uyg'unligi, poetik nutqning o'ziga xosligi hamda she'rdagi ruhiy-estetik kuch masalalari tahlil qilinadi. She'r maxsus nutq shakli sifatida so'zlarning muvofiq tartibda joylashuvi orqali nafaqat estetik go'zallikni, balki yuksak ruhiy mazmuni ifodalashi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: she'r, poetik nutq, shakl va mazmun birligi, badiiylik, poetika, ruh, estetik ta'sir, badiiy obraz, ijodiy tafakkur.

Abstract. This article analyzes the important criteria that determine the artistic nature of poetry, in particular, the harmony of form and content, the uniqueness of poetic speech, and the issues of spiritual and aesthetic power in poetry. It is emphasized that poetry, as a special form of speech, expresses not only aesthetic beauty, but also high spiritual content through the appropriate arrangement of words.

Keywords: poetry, poetic speech, unity of form and content, artistry, poetics, spirit, aesthetic impact, literary image, creative thinking.

Аннотация. В данной статье анализируются важные критерии, определяющие художественную природу поэзии, в частности, гармония формы и содержания, уникальность поэтической речи, а также вопросы духовной и эстетической силы в поэзии. Подчеркивается, что поэзия, как особая форма речи, выражает не только эстетическую красоту, но и высокое духовное содержание посредством уместного расположения слов.

Ключевые слова: поэзия, поэтическая речь, единство формы и содержания, художественность, поэтика, дух, эстетическое воздействие, художественный образ, творческое мышление.

Kirish. She'r – maxsus nutq shakli, u – eng muvofiq tartibda joylashtirilgan eng munosib so'zlar yig'indisi. Unga qo'yiladigan barcha talablar nisbiy. Biroq she'r qaddini tutib turadigan ba'zi unsurlar borki, ularsiz she'r chiroyli so'zlar maqbarasi bo'lib qoladi, xolos. Bu, avallo, she'rdagi ruh, undagi mayda tuyg'ularga qarshi, faqat yuksalishga chorlaguvchi isyon.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda she'riyatning nazariy asoslarini yoritish hamda shakl va mazmunning o'zaro bog'liqligini aniqlash maqsadida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, poetik matnning ichki tuzilishini o'rganishda struktur-semantik tahlil metodi asosiy vosita sifatida qo'llanildi. Ushbu metod she'rdagi so'zlar tartibi, ritmik tuzilma, badiiy obrazlar tizimi va ularning mazmun bilan uyg'unligini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod yordamida turli davr she'riyatida shakl va mazmun munosabatining umumiy va farqli jihatlari tahlil qilindi. Germenevtik yondashuv esa poetik matnning ma'no qatlamlarini chuqur talqin qilish, undagi ruhiy-estetik mazmuni ochib berishda qo'llanildi. Tadqiqotda estetik va poetik tahlil metodlari ham muhim o'rin egallab, she'rning badiiy ta'sir kuchi va uning o'quvchi ongiga ta'siri masalalari yoritildi.

Adabiyotlar sharhi. She'riyatda shakl va mazmun birligi masalasi adabiyotshunoslik

tarixida muhim nazariy muammolardan biri sifatida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Antik davrda bu masalaga dastlab Aristotile o'zining "Poetika" asarida e'tibor qaratib, badiiy asarning tuzilishi va mazmuni o'rtasidagi uyg'unlikni san'atning asosiy sharti sifatida izohlagan. Unga ko'ra, badiiy asar tarkibidagi barcha unsurlar yagona maqsadga xizmat qilishi zarur.

Sharq mumtoz adabiyotida ham shakl va mazmun birligi muhim poetik mezon sifatida talqin etilgan. Masalan, Alisher Navoiy o'zining nazariy qarashlarida so'zning tashqi go'zalligi bilan ichki ma'nosining uyg'unligini san'atning eng muhim belgisi sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, badiiy asarda mazmunning yuksakligi shaklning mukammalligi bilan birga namoyon bo'ladi.

Natijalar. O'zbek adabiyotshunosligida ushbu masala bo'yicha Ozod Sharafiddinov, Abdug'afur Rasulov va Naim Karimov kabi olimlar she'riyatning badiiy tabiati, poetik nutqning o'ziga xosligi hamda shakl va mazmun uyg'unligi masalalarini nazariy jihatdan tahlil qilganlar. Ularning ilmiy ishlari she'riyatning estetik mohiyatini anglashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bir she'r yozib bag'riga cho'ksam,

Dunyolarni unutib bir on.

Dardlarimni birma-bir to'ksam,

Botinimda qolmasa isyon[1:15].

She'riyat yaratilgan jonli vujud va shu bois uni qayta ishlashga ehtiyoj yo'qdir. Shoir qo'llamoqchi bo'lgan so'zlarga xos qonuniyatlarni intuitiv tarzda biladi. She'riy nutq kimga murojaat qilinayotganiga bog'liq tarzda o'zgaradi. Bu tabiiy, negaki, shoir yoriga ham, dengizga ham, baliqqa ham, Yaratuvchisiga ham bir xil munosabatda bo'la olmaydi. She'riy nutq to'la anglanishi va qabul qilinishi uchun shoir tasvirlanayotgan ob'ektni yaqqol tasavvur qilishi, u bilan oralaridagi mushtaraklikni ko'ra olishi hamda aloqa o'rnatishga imkon beruvchi vositani ilg'ay bilishi kerak. She'r yozilish jarayoni shu qadar murakkabki, ko'pchilikka u mo'jizali, ilohiy tuyuladi. Negaki, she'rga turtki bo'lgan hodisaga ko'pchilik guvoh bo'lishi mumkin, lekin u faqat birgina kishida she'riy tuyg'u uyg'otadi. Shoir o'z boshidan kechirgan tuyg'ular, dilining tubigacha larzaga solgan hodisalar, qalbida o'chmas iz qoldirgan kechinmalarsiz haqiqiy shoir bo'la olmaydi. Shoir shaxsiyati takomili maxsus sharoit, dolg'ali davr talab qiladigan murakkab, shu bilan birga tabiiy jarayondir. Zero, keskin ijtimoiy o'zgarishlar natijasida shoirida paydo bo'lgan hislar bo'roni uning vujudida mudrab yotgan ijodiy imkoniyatlarni uyg'otadi. Ammo dolg'ali davrning o'zigina iste'dodni dahoga aylantira olmaydi. Buning uchun tug'ilganidan to shoir sifatida shakllanganiga qadar olgan uzluksiz taassurotlaridan kelib chiqadigan, o'zida o'tmish, hozirgi payt va kelajak tuyg'ularini jamlagan hayotiy tajriba zarur.

"She'r yozishning hech bir qoidasi bo'lmaydi, aksincha, she'riy qoidalarni yaratadigan odamga shoir deyiladi"[2:63]. Shoirlar bo'ysunadigan umumiy she'riy qonun-qoidalar yo'q va bo'lishi ham mumkin emas. Chunki hech bir odam, ular, hatto, egizak

bo‘lishsa-da, bir-birini takrorlamaydi, bir muhit-sharoitda voyaga yetishsa-da, fe‘l-atvor, dunyoqarash, tafakkur tarzlari tamomila o‘zgacha bo‘ladi. Shu kabi shoirlarning ham olam hodisalariga yondashuv va uni she‘rda ifodalash usullari o‘zgacha, har bir shoir boshqasi qo‘llay olmaydigan o‘z she‘riy qonuniga – kashfiyoti, shaxsiy qoidasiga ega. U bu qonunlarni o‘z kuzatuvlariga asoslangan holda yaratadi va shu sababli hech bir asl shoirning yozish, ifodalash usuli, tasvir mahorati boshqasini o‘xshamaydi. Masalan, turli avlodlarga mansub ikki shoirning muhabbat haqidagi she‘rlarini solishtirsak:

O‘ylarim so‘ngiga yetmadi,
Tushlarim o‘ngiga ketmadi,
Gung taqdir bir Visol bitmadi,
Sensiz men g‘aribman to abad
Muhabbat,
muhabbat,
muhabbat... [1:22]

Xuddi shunday ruhdagi misralar Azim Suyun ijodida ham uchraydi:
Qahraton shimolning ayozin totdim,
To‘ngan tarashaday yotdim, muz qotdim.
O‘lmadim – tanimga berdi harorat –
Muhabbat, muhabbat, muhabbat [3:89]

Qanchalar o‘xshash. Hatto, band oxiridagi misra «Muhabbat, muhabbat, muhabbat» shaklidagi bir xil so‘zlardan iborat. Ammo mavzuga yondashuv tarzi, tuyg‘uni ifodalash yo‘sini orasidagi farq bo‘rtib turadi. Azim Suyun she‘rida tasvir oddiy, sodda, hatto, dag‘alroq, shu bilan birga go‘zal. She‘r texnikasi ham o‘zgacha: dastlabki ikki misra huzunini jarangsiz «sh» tovushi ifodalagan – shimol, tarasha. Ikkinchi misra esa ichki ohangga, qofiyaga ega – yotdim, qotdim. Azoblarni bildirayotgan ikki satrdan so‘ng yengillik, tiriklik, uyg‘oqlik ruhini namoyish etuvchi yakuniy qism keladi. Satr mazmuniga ko‘ra uning qofiyalanishi ham dastlabki ikki misralarnikidan alohida, ularni, demakki, hazin kayfiyatni davom ettirmaydi. Soddagina ulug‘vorlikning betakror namunasi. Ulug‘bek Hamdam she‘rida inkor qo‘shimchasi belgilovchi ahamiyatga ega: yetmadi, ketmadi, bitmadi (A. Suyunda – totdim, qotdim). Obrazlar tizimi ham (gung taqdir, g‘arib), holat ham (O‘ylarim so‘ngiga yetmadi, Tushlarim o‘ngiga ketmadi) Azim Suyun (harorat) she‘riga nisbatan birmuncha pessimistik. To‘g‘ri, bu shoirda ham inkor (o‘lmadim) bor va undan ijodkor bardamligi, umidvorligi ufurib turadi. Shoir mahorati – she‘riy muntazamlik, ichki qonuniyatlarga bo‘ysungan holda nutq tabiiyligini saqlashda ko‘rinadi. Undagi biror narsa: biror so‘z, uning joylashuv tartibi, urg‘u, ohang, ega yo kesim shakli o‘zgartirilguday bo‘lsa, butun she‘rga putur yetadi, tabiiylik buzilib, zo‘rakilik, sun‘iylik yuzaga keladi. She‘r butun, tayyor holda tug‘iladi, uning mukammalligi esa shoir tafakkuri teranligi, hissiyotining ko‘lami, tuyg‘ularining o‘ziga xosligiga bog‘liq. She‘riy tafakkuri yuksak bo‘lgan shoir she‘rlari quyma, tayyor holda

tug'iladi. Shoir, hatto, she'ning botiniy mazmuniga mos keladigan vaznda his etadi va o'ylaydi. She'riy tafakkuri zaif shoirning she'rlarida esa ravonlik, nutqiy erkinlik sezilmaydi. Bunda iste'doddan ko'ra ustakorlik ustun bo'ladi va she'r ham dilga yaqin emas, sun'iy, zo'raki chiqadi. Mahorat juda zarur narsa, lekin u she'r bilan birga yaxlit tug'ilishi, she'riy nutqning tabiiy yo'nalishini buzmasligi kerak. She'riy musiqa, tovushlar ohangdoshligi badiiy zaiflikni yashirishga emas, balki asar uyg'unligi va musiqiylikini ta'minlashga xizmat qilishi zarur. Mahorat va iste'dod bir-birini inkor etmasligi, aksincha, bir-birini to'ldirib kelishi zarurligi she'riyatning bosh talablaridan biridir. Ko'zga tashlanmaydigan, yashirilgan she'riy mahorat badiiyat uchun juda muhim. O'quvchida she'r o'z- o'zidan tug'ilganday, hech qanday tasviriy vosita (ohangdosh so'zlar, har misradagi teng hijolar, urg'ular tartibi kabi) qo'llanmaganday taassurot uyg'unsa, badiiy ta'sir ortadi. Bunday mukammal she'rlarda shakl va mazmun birday go'zal, boy, ular bir-birini to'ldirib keladi. Shakl betakror mazmun ortida qolganday ko'rinadi, lekin aynan shakl mazmun jozibasini ta'minlaydi. Bu yerda shakl deyilganda, ohangdosh tovushlar, qofiya, unli va undoshlar uyg'unligi kabilar nazarda tutilmoqda. Shakl – asarning tashqi unsurlari, uni tashkil qilgan tovushlar, tovush takrori, ohang, ritm, so'zlar, ularning uyg'unligi, san'atlar, alohida she'riy bo'laklarning o'zaro bog'liqligi. Mazmun – tabiiy ravishda quyilib kelgan muayyan ichki o'lchovga, musiqiylikka ega bo'lgan, shoirning shaxsiy qoidalariga muvofiq tartibda joylashtirilgan, biror hayotiy hodisa paydo bo'lgan fikr, tuyg'u, intilish, odamlar timsoli, narsa-hodisalar, tabiat va h.k.lar tasviri. Shakl va mazmun tushunchalari o'zaro chambarchas bog'liqdir. She'rni faqat shaklan yoki mazmunan anglab bo'lmaydi, chunki ular biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmaydigan aslan birlamchi tushunchalardir. Har bir shaklning u ega bo'lgan ma'nosi bor va bu ma'no asar mazmunini tashkil qiladi. Biz shaklni qabul qilish bilan mazmunni anglab etamiz. Yaxlit badiiy asarni shakl va mazmun deya ikki qismga ajratib o'rganish noto'g'ri bo'lar edi. Mazmun ba'zilar o'ylaganday, ko'zga ko'rinmas bo'lmaydi, agar shunday bo'lganida asar mazmuni mavhumligicha qolib ketardi, uni o'rganish mumkin bo'lmas edi.

Xulosa. She'ning shakli so'zdir, lekin biz bilgan oddiy so'z emas, balki shoirning ijod ustaxonasida ishlov berilgan, zimmasiga badiiy vazifalar yuklangan she'riy so'zdir. She'riy mazmun esa o'sha so'zlar anglatgan ma'nodir. She'ning xomashyosi shoir kechinmasi, his-tuyg'usini o'zida jamlagan she'riy so'z hisoblanadi. Shoir o'z asarida shu ikki jihatni birlashtirib uyg'unlik yarata olsagina asl shoir sanaladi. Har bir odam o'ziga xos ko'ngilga ega bo'ladi, boshqalarnikidan farqli muhitda voyaga etadi. Shoirlarni shoir qilgan xislat aynan nihoyatda kuchli individuallik tuyg'usi deyish mumkin. Har bir ijodkor o'zini qiynagan yo quvontirgan, umuman, ko'nglini bezovta qilgan tuyg'ularni o'zigagina xos yo'sinda aks ettiradi. Shoir she'rda tuyg'uni ifodalamaydi, balki yaratadi, shu bois she'rdagi so'zlar tartibi o'zgartirilsa ham, ruh yo'qoladi. O'qiganda tuyiladigan zavq, ko'tarinkilik, tushkunlik, ta'sirchanlik g'oyib bo'ladi. Demak, tabiiy, quyma she'riy shaklgina mazmunning ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ulug'bek Hamdam. Tangriga eltuvchi isyon. T.: Yangi asr avlodi, 2001. -B.15.
2. Маяковский В.В. Как делать стихи? – Москва: 1952.
3. Azim Suyun. Saylanma. – T.: Sharq, 1997.
4. Кожин В.В. Как пишут стихи. –М.: Просвещение, 1970.

